

Romantiskā nabassaite Veidenbauma dzejā: daži vērojumi un pārdomas

Viesturs Vecgrāvis

Rakstā Eduarda Veidenbauma lirika interpretēta vēlinā romantisma pasaules izjūtas un asu romantisko binārismu (antagonismu) skatījumā. Tādējādi polemizēts ar latviešu literatūras vēsturēs un pētījumos par Veidenbauma jaunradi dominējošo uzskatu, ka dzejnieka lirika iekļaujama reālisma poētikas un reālisma virziena paradigmā. Uzsvērta, ka Veidenbauma lirikā blakus reālistiskai tēlainībai un reālistiskiem no īstenības izaugušiem konfliktiem kā tipoloģiski zīmīgas kategorijas, kas raksturīgas tieši vēlinā romantisma skatījumam, pastāv arī pasaules un cilvēka ideāla krasas sašķeltības un duālisma izjūtas, vēlinajam romantismam piemītošā smeldze un ilgošanās. Norādīts arī, ka vēlinā romantisma leksika bieži vien akceptē reālistisku tēlainību. Veidenbauma liriskais “es” interpretēts kā romantiskais gūsteknis, kurš maksimālistiski uzsver cilvēka gara tieksmju un ētisko principu atdalītību no reālās esamības, kurā dominē materiālistiskais un egoistiskais, ļaunais un melīgais. Vēlinajam romantismam raksturīgā gūstekņa un gūsta apziņa, garīga un tikumiska sprosta situācijas izjūta, cilvēka pašrealizācijas iespēju ierobežotības izjūta, kas ir viena no Veidenbauma liriskā “es” pamatizjūtām, akcentēta bināriski, tai pretstatot romantiski patosētu dumpiniecišķumu, sociālas cīņas aicinājumu un satīrisku tagadnes cilvēka reālās esamības skatījumu. Vēlinā romantisma pasaules izjūtas ietvaros interpretēts arī dzejnieka lirikā raksturīgā fluktuatīvi izprasta likteņa, tai skaitā nāves un bioloģiska determinisma, neizbēgamība. Kā psiholoģiski kompensējošs un optimistisks pretstats dzejnieka liriskā “es” sāpēm un izmisumam par cilvēka un pasaules nepilnību un aprobežotību akcentēts atsevišķa cilvēka svabadā gara aktivitātes un personības voluntāras rīcības skatījuma cildinājums, kas šādu lirisko “es” tuvina romantiskā dumpinieka statusam. Norādīts arī uz Veidenbauma dzejā esošo, romantismam raksturīgo bērnu un bērnības idealizāciju kā laimīgas pagātnes antagonistisku pretstatījumu tagadnes aprobežotībai, ļaunumam, netaisnībai un antihumānismam.

Raksturvārdi: vēlinālais romantisms, antagonismi, ilgošanās, romantiskais gūsteknis, liktenis, satīra un dumpis.

Eduarda Veidenbauma dzejas sakarā pierasts runāt par viņa komplicēto personību, kas bijusi atvērta daudziem modernā laikmeta strāvojumiem. Viņa dzeja līdz šim lielākoties interpretēta reālisma paradigmas ietvaros (Andrejs Upīts,¹ Alfons

¹ Upīts, A. Eduards Veidenbaums. Grām.: Upīts, A. *Latviešu literatūra*. Rīga: LVI, 1951, 169.–175. lpp.

Vilsons,² Janīna Kursīte³). Tas bijis raksturīgs tiklab vērtējumiem pirms Otrā pasaules kara, tā arī pēc tam. Reālisms kā dominante viņa lirikā parasti akcentēts reālistiskās tēlainības dēļ, neievērojot to, ka romantisms nenoliedz reālistisko tēlainību – tā tiek aktualizēta vēlīnajā romantismā. Savukārt literatūrzinātnieks Valdis Ķikāns⁴ Veidenbauma liriku pozicionējis pat intuitīva eksistenciālisma paradigmā, tā iekļaujot to agrīnā modernisma ietvaros. Arī šāds skatījums rosina domāt par iespēju mūsu dzejnieka liriku skatīt plašākos vispārinājumos un kontekstos nekā tikai reālisma poētika un tematika.

Kopumā Eduarda Veidenbauma dzejas skatījumam reālisma ietvaros jāpiekrīt, taču, lasot viņa dzeju un pievēršot uzmanību atsevišķām tajā konstatējamām opozīcijām un to apzinātam saasinājumam, kas izteikts strikti veidotos binārismos un antagonismos, pievēršot uzmanību atsevišķām viņa lirikas “es” vēlmēm un orientācijām, kas orientētas uz jābūtības ideālajām kategorijām (pretstatā realitātes piezēmētajai tābūtībai), jārespektē arī tādas dzejnieka lirikas īpatnības, kas tipoloģiski saistāmas ne tikai ar romantisku pasaules izjūtu, bet arī ar romantismam kā virzienam raksturīgām tematikas izpausmēm. Veidenbauma lirika nav mehāniski iekļaujama romantisma paradigmā, taču tipoloģiskā aspektā tai piemīt vairākas tieši vēlīnā romantisma kultivētas un aprobētas saturiskas un pasaules izjūtas īpatnības, kas ļauj uzskatīt to arī par klasiskā romantisma ideju izteikti savdabīgu transformēšanos 19. gadsimta nogales latviešu lirikā, pašam dzejniekam tādējādi diezgan konsekventi aizsākot tajā inovatīvu mūsu romantiskās literatūras posmu.

Doma par Eduardu Veidenbaumu kā romantiķi vai personību, kas saistāma arī ar romantismu, var šķist provokatīva vai spekulatīva, zinot, ka par romantiķiem mēs dēvējam, teiksim, Jāni Poruku, Aspaziju, Kārli Skalbi, Frici Bārdu un Jāni Ziemeļnieku. Veidenbauma lirika šādā kontekstā liekas neiederīga vai pat polāra. Taisnība tiem dzejas pētniekiem, kuri, pārskatot Veidenbauma dzejas leksiku, konstatējuši, ka tajā reti funkcionē ikoniski romantisma tēli, turklāt tie lielākoties tiek marķēti neierasti, piemēram, debesu un zvaigžņu tēli. Veidenbaums raksta: “Tumšajā [nevis gaišajā – V. V.] zilumā [izvairoties no romantiķiem raksturīgās debesu mitoloģizēšanas, tās piezemējot – V. V.] spīguļo zvaigznes, / Mūžīgā kārtībā kustas to bars [šis ikdienišķi reālistiskotais “bars”, nevis, teiksim, zvaigžņu pulki vai miriādes, noņem zvaigžņu tēlam sakralitātes, neikdienišķuma, pārrealitātes oreolu – V. V.]”⁵ Tāpat Veidenbauma lirikā perifēri minēti dvēseles, sirds un dievības tēli, taču bez romantiķiem raksturīgās eksaltācijas un kategorisma, drīzāk gan kā vispārcilvēciski tikumiski kritēriji, kā gara pasaulei piederīgi objekti. Piemēram, sirds, kas veltīgi kāro laimību (207), sirds, kas pukstēt

² Vilsons, A. Eduarda Veidenbauma dzīve un darbs. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Sast. A. Vilsons. Rīga: LVI, 1961, 7.–203. lpp.

³ Kursīte, J. [E. Veidenbauma dzejas forma]. Grām.: Kursīte, J. *Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā. 1900–1919*. Rīga: Zinātne, 1988, 66.–70. lpp.

⁴ Ķikāns, V. Modernisma agrā sākotne: eksistenciālisms E. Veidenbauma lirikā. Grām.: Ķikāns, V. *Eiropas literārie virzieni Latvijā*. Rīga: RaKa, 2003, 143.–153. lpp.

⁵ Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Sast. A. Vilsons. Rīga: LVI, 1961, 272. lpp. Turpmāk Veidenbauma dzejas citējumos vai pārstāstā norādīts tieši šis izdevums, iekavās minot attiecīgā citējuma vai pārstāsta lappusi.

rims (231), raksturo veidenbaumiskā sirds tēla dualitāti ideāla neiespējamības vai nolemtības aspektā, bet patosēta metafora kā “kvēlojoša sirds” (208) ir gandrīz vai izņēmums veidenbaumiskajā sirds tēla kanoniski romantizētajā izpratnē, taču pat šādi epitetizētu sirdi dzejnieks tēlojis, kā ziemas aukstā sniega apsegtu.

Arī romantismam raksturīgais sapņa tēls atrodams Veidenbauma dzejas tālā perifērijā. Veidenbaums to definē kā neproduktīvu, veltīgu un zūdošu dzīves elementu: “Laimības sapņi – / Blēņas un nieks” (215) un “Kā sapņi no pasaules dzimumi zūd” (239). Dzejoli “Mefistofeļa padoms” sapņi ironiski tiek konfrontēti ar cilvēka bioloģisko nepieciešamību pēc iztikas, tomēr netieši pašu sapni nenoliedzot. Tāpat arī romantiķu intensīvi cildinātā mūžība Veidenbaumu nesaista: viņa mūžības izjūtā valda cilvēka būtībai neorganiskais “dziļš klusums” (239), mūžībā velti cerēt “labāku dzīvi” (238), “Mūžīgi paliek tik sāpes un bēdas” (236), bet visvairāk mūžība, šis daudzu romantiķu psiholoģiskā glābiņa templis un patvēruma metafiziska iespēja no dzīves raupjās realitātes, Veidenbaumam ir nepieņemama tāpēc, ka “tāļāk un atkal tāļāk / Rit šausmīgais [! – V. V.] mūžības rats”, kurš nepielūdzama likteņa balsi sauc “trūdēt” (230), nevis pāriet gara nebeidzamības realitātē. Gandrīz vai absolūti Veidenbaumam trūkst Aspazijas un Raiņa poētiskajā instrumentārijā tik raksturīgo vētras, tāļu, ceļa tēlu. Reti Veidenbauma dzejā parādās romantismam kopumā raksturīgais dvēseles tēls – dvēseles bezgalīgās potences dzejnieks lielākoties apšaubā, jo laikmeta realitāte (“Sen beidzies liras laikmets svēts” (262)) gara tieksmes un vēlmes ignorē un pat nicina. Var teikt, ka viņa dzejas liriskais “es” tikai retumis cer kaut ko stabili, tā ir disharmonisku disonanšu caustrāvota, uzsverot pasaules un cilvēka sašķeltību, neizbēgamo atrautību no ideāla iespējamības.

Tomēr, respektējot romantisma virzības vēsturi un romantiķu dažādību citautu literatūrā, uzskatu, ka Veidenbauma lirika vairākās eiropeiskā romantisma izpausmēs un kritērijos ir interpretējama arī romantisma paradigmas ietvaros. Līdz šim tikai daži latviešu literatūras pētnieki (Roberts Klaustiņš,⁶ daļēji Rūdolfs Egle⁷) Veidenbauma liriku saistījuši ar romantisma vai Eiropas literārajā arēnā strauji ienākošā jaunromantisma iedibinātajām idejām. Klaustiņš uzsvēris, ka gan Aspazija, gan Veidenbaums nākuši “jaunu humānu ideālu vārdā, meklēdami katrā cilvēkā un lietā pēc iekšējām vērtībām. No šāda ideālisma stāvokļa aplūkojama viņu darbība, cīņi un dzīves traģēdija.”⁸ Iekšējo vērtību un ideālisma akcents ir romantiķu prerogatīva – šajā ziņā Klaustiņš pamatoti signalizē par Veidenbauma dzejas romantisko orientāciju. Savukārt Egle akcentējis:

Veidenbaums nāk ar mudinājumu [...] domāt vispārcilvēcisko domu, cīnīties par individuālās apziņas brīvību un sociālo taisnību. Romantiķa ilgās te mainās ar noliedzēja skepsi [vēlinā romantisma raksturīga

⁶ Klaustiņš, R. Aspazija un Veidenbaums kā tipiski jaunromantiķi. Grām.: *Rakstniecības almanahs kritikai un rakstniecībai ar kalendāru 1908. gadam*. Sast. Zeltmatis. Rīga: E. Ēķis, 1907, 124.–130. lpp.

⁷ Egle, R. Eduards Veidenbaums un viņa dzeja. Grām.: *Latviešu literatūras vēsture*. 3. sēj. Vīrsred. L. Bērziņš. Rīga: Literatūra, 1935, 129.–140. lpp.

⁸ Klaustiņš, R. Aspazija un Veidenbaums kā tipiski jaunromantiķi, 125. lpp.

īpatnība – V. V.], dzīvesprieks ar pesimismu. [...] Veidenbaums tiecas pēc garīgas pilnības, lūko atrast prātam pieņemamu ideālu, kas dzīvei piešķirtu augstāku, skaidrāku nozīmi un jēgu. [...] Veidenbaums nav sapņotājs, kas ilgotos neesošā pāri īstenībai [...]. Viņa nemieram dziļāka sakne – lautz apkārtnes sastingušo šaurību dzīves brīvākam plūdumam.⁹

Faktiski gan Klaustiņš, gan Egle, norādot uz Veidenbauma dzejā raksturīgo ideālista tēlu, norādot uz viņa augstāku vērtību par “zemes niekiem” prasību, norādot uz konsekventu protestu pret ikdienišķās dzīves aprobežotību un cilvēka mērķu pliekanumu, bet par visu vairāk uzsverot Veidenbauma ilgošanos pēc ētiskā ziņā augstākajām vērtībām konkrētajā sava laika dzīvē un cilvēka veidolā vispār, projicē viņu kā romantiskā apziņas tipa dzejnieku. Arī veidenbaumiskā noliedzēja skepse, bet īpaši jau ironija par dzīvē esošajām amorālajām parādībām un hiperboliski saasinātā satīra realitātes atveidojumā signalizē par dzejnieka mākslinieciskās apziņas saistību ar vēlinajam romantismam raksturīgajām vilšanās noskaņām, redzot tādu sociumu, kurā dominē egoisms, mantkārība, liekulība un melīgums, sociumu, kurā valda ļaunums un netaisnība.

Veidenbauma dzejas romantiskajā interpretācijā nepieciešams uzsvērt, ka romantiskās pasaules izjūtas māksliniecisko izpausmju veidi var būt dažādi. Dažkārt romantiskā pasaules izjūta un uztvere mēdz maskēties reālistiskajam pasaules skatījumam raksturīgos formas paņēmienos. Te no cittaustu rakstniecības zīmīgs piemērs ir Heinriha fon Kleista, Viktora Igo, Žoržas Sandas darbi, dzejā romantiskā pasaules izjūta reālistiskā tēlojumā atklājas franču romantiķa Žerāra de Nervāla lirikā. Protams, Veidenbauma dzejā nav bezgalības alku idejas, reti ieskanas (bet tomēr – ieskanas!) kaut kas līdzīgs romantiskajam mesianismam, ar ko tik zīmīga mūsu romantismā ir agrīnā Aspazija. Veidenbauma lirikā tāpat nav arī romantiskā dievcilvēka pretenciozitātes un kategoriskuma, neatrast tajā natūrfilozofiju skalbiskā interpretācijā vai mīlestības sakralizēšanu, kā tas raksturīgs Porukam. Protams, ka Veidenbauma dzeja tipoloģiski ir gaužām tālu no agrīnā romantisma optimistiskās pasaules izjūtas, ko reprezentē Novālis, Vilhelms Heinrihs Vakenroders, Ludvigs Tīks, Frīdrihs Helderlīns un brāļi Šlēgeļi vācu romantismā vai Viljams Bleiks, Viljams Vērdsverts un Persijs Bišs Šellijs angļu romantismā, Fransuā Renē Šatobriāns un Žermēna de Stāla franču romantismā. Veidenbauma dzejā trūkst agrīnajam romantismam visraksturīgākā personāža – romantiskā entuziasta, kurš sevi iecēlis optimistiska pasaules harmoniskuma apliecinātāja, pretstatu pārlūkotāja un vienotāja statusā, proti, gandrīz vai demiurga statusā. Tie Veidenbauma dzejas interpretētāji, kas jēdzienu un terminu “romantisms” akceptē kā agrīnā romantisma pasaules izjūtu, mūsu dzejnieka liriku, protams, nespēj un nespēs ietvert romantisma paradigmā. Veidenbaums tieši ar vilšanās, skepSES, traģisma un galēji maksimālistiskas divpasaulības akcentiem pārstāv vēlinā romantisma mijkrēšļa un katastrofisma noskaņas. Realitāti dzejnieks lielākoties apzinās kā dominējošo, kā tādu, kuru ar gara spēku vien nav iespējams humanizēt, tāpēc tā ir nolemta viņa liriskā “es” noliegumam un visasākajai nosodišanai. Faktiski tā izpaužas vēlinajam

⁹ Egle, R. Eduards Veidenbaums un viņa dzeja, 130., 136., 137. lpp.

romantismam piemītošā galīguma pasaules uzvara par bezgalības pasauli un gara potenci apliecināšanas vēlmēm un cerībām. Tomēr Veidenbauma sakarā jāmin kāda būtiska vēlinā romantisma īpatnība – kaut arī personība, domājošs indivīds ir determinēts iznīcības un sātānisko spēku varai, disharmoniskumam, sašķeltībai un pasaulē valdošajai destrukcijai, viņam vēl pastāv iespēja nepadoties, protestējot pret determinismu ar satīru un dumpi, ar revolucionāras cīņas aicinājumu. Šāda pašcieņas pilna un šausmīgo pasauli kritizējoša un atmaskojoša romantiskās apziņas raksturīga izpausme ir mūsu dzejnieka vienai no vislielākajām autoritātēm – vācu antiromantiskajam romantiķim Heinriham Heinem ar viņa nežēlīgo satīru, sarkastisko ironiju un agrīnā romantisma ideālisma desakralizāciju.

No romantisma pārmantotas ticības Veidenbauma lirikā atklājas tādu izjūtu dominēšanā, kas lielākoties tuvas fatālismam, atklājas divpasaulības kategorismā, bieži uzsvērtajā esamības antagonismā, pasaules un cilvēka filozofiskajā skatījumā, negatīvismā pret indivīda garīgo aprobežotību un sociālo netaisnību. Ar romantisma mantojumu saistīts arī Veidenbauma lirikai raksturīgais, var teikt, vēlinā romantisma globālais konflikts – ētiska un garīgi centrēta indivīda pretstāve apkārtējai aprobežotajai un amorālajai pasaulei.

Tipoloģiski dzejnieka lirika pārsvarā atbilst vēlinā romantisma pasaules izjūtai un tai raksturīgajām skepses, bezcerības un paguruma noskaņām, taču daļā lirikas konstatējams agrīnajam romantismam raksturīgais “svabadā gara” cildinājums, atsevišķa indivīda pašvērtīguma apziņa un baironiska tipa dumpinieciskums, kā arī romantiskās ilgošanās motīvi. Ar vēlino romantismu saistāmi arī traģisma akcenti dzejnieka lirikā, ignorējot pozitīvas nākotnes iespējamību, nosacītu ideālu projicējot pagātnē, kā arī uzsverot atsevišķa cilvēka galīguma šausmas. Domājams, visas minētās īpatnības Veidenbauma lirikā ir ne tikai viņa paša personības izpausme, bet arī radoši apgūta Šillera (negatīvisms pret sociālo netaisnību un cilvēka voluntārās gribas akcents) un Heines (romantiskā ironija un kritisks esamības skatījums) kopto tradīciju ietekme.

Kas vistiešāk liek domāt par Veidenbauma dzejas piederību arī romantismam, vēl precīzāk – vēlinajam romantismam? Te minēšu piecas galvenās Veidenbauma dzejas īpatnības, kas viņu ļauj saradot ar vēlinā romantisma dominantēm.

Tas, pirmkārt, ir veidenbaumiskais pasaules skatījums antagonismos, jābūtības un tābūtības totālā atšķirtībā, bez iespējām polaritātes izlīdzināt vai mīkstināt, bez cerībām, ka esošās pretrunas kaut kad, kaut vai tālā nākotnē, varētu daudz maz mazināties. Veidenbauma dzeja reti kad pieļauj cerības ilūziju, ka kaut kas varētu mainīties, jo viss esošais pastāv asās disonansēs. Šis Veidenbauma lirikai raksturīgais pasaules disharmoniskums, pasaules sašķeltība, cilvēka tieksmju duālisms, proti, pasaules un cilvēka dzīves skatījums galējos antagonismos – “šeit un tur”, zeme un debesis, briesmīgā dubļainā un vējainā realitāte iepretī tālūmam, “Kur rozes mūžam zied” un kur “ziemas nepazīst” (207) – ir tie faktori, kas mudina domāt par Veidenbaumu kā vēlinā romantisma pasaules izjūtai piederīgu, jo ne jau reālisti pirmie izvirza domu par pasaules sašķeltību, kurā dominē profānās pasaules vara un noteikumi, harmoniskumu un taisnību alkstošajam cilvēkam esot galēji šķirtam no kaut vai minimālām iespējām tuvoties garā alkstajai ideāla pasaulei. Sašķeltās antagonistiskās pasaules motīvs Veidenbaumam, kurā “Tumsa un migla / Pasauli sedz” un kurā “Mūžīgas rūpes / Dzīvē tik redz” (215), rezultējas vēlinajam

romantismam tipiskajā šīs pasaules briesmīguma un cilvēka centienu absolūtas bezspēcības fatalitātē, kurā “Ciešanas, sāpes / Sirds tikai jūt” un tāpēc “Nolādēts liktens / Cilvēkam būt!” (215). Šādā pasaulē tik tiešām, kā Veidenbaums uzsvēris, valda “mūžīgs sals” un “dzird un redz tik ļaunu” (231), apkārt “Tumsība, kur tik vien skatās, / Aukstums visur, kur vien iet” (234). Pasaules kā determinisma neizbēgamībai nolemta sprosta sajūta, pasaules kā netaisnības un dzīves traģiskuma apjauta, kas ir pamatā Veidenbauma antagonistiskajām dzejas kolizijām, sarado dzejnieku ar vēlino romantiķu kultivēto un aprobēto katastrofisma izjūtu.

Vēlreiz uzsvēsim – šāds pasaules skatījums hiperbolizētās polaritātēs ir viena no visbūtiskākajām vēlinā romantisma pasaules skatījuma un izjūtas dominantēm. Ne vēss vērojums (kā tas raksturīgi naturālismam), ne objektīvi realitāti attēlojoša pasaules aina (kā tas zīmīgi reālismam), bet gan no pašas mākslinieka personības būtības izaugošs, intuitīvi saasināts pasaules skatījums galējās polaritātēs, bināros pretstatos – vēl raksturīgāku kritēriju vēlinā romantiķa pasaules redzējumam grūti minēt.

Otrkārt, atcerēsimies, ka romantiķu pasaules izjūtā viena no galvenajām ir ilgošanās kategorija. Tā ir raksturīga tiklab agrīnajam, tā vēlinajam romantismam. Taču ar kādu būtisku diferencējošu iezīmi. Agrīnie romantiķi ilgošanos redz īstenojamies savā unikālajā individualitātē kā neapšaubāmu iespēju sasniegt bezgalības un pilnības, ideāla un dievišķuma dimensijas, pretstatā vēlinie romantiķi gan sajūt, gan zina, ka ilgotais mērķis nav sasniedzams, tāpēc, izjuzdami “pasaules sāpes” par savu vēlmju nesasniedzamību, tomēr neatsakās no ilgām pēc ideāla vai vismaz humānisma apliecināšanas un aizstāvības. Veidenbauma dzeja raksturīga tieši ar šo otro tendenci, te principiāli akcentējot, ka viņa liriskā “es” ilgošanās pēc ideāla, ilgošanās pēc cilvēka lieluma, pēc morāla taisnīguma un cilvēka gara tieksmju vērtīguma apziņas “tik skumjību rada” (241), kas raksturīgi vēlinajiem romantiķiem. Pats Veidenbaums savu ilgošanos nodēvējis par neizprotamu (241), tā, ticamākais, vēlēdamies to nošķirt, atdalīt no vācu romantiķu Klemensa Brentano, Ludviga Ūlanda romantiskās ilgošanās, kas vairāk orientēta uz milas sfēru un dabas apceri. Veidenbaumiskā ilgošanās nav orientēta tikai uz sociālā taisnīguma un cilvēka gara un morālā lieluma alkām, tajā izpaužas arī visam romantismam raksturīgais bērna ticības svētumam un bērnības kults. “[...] aukstajā gaismā es jūtu, / Cik laimīgs, ja bērns es vēl būtu, / Vēl dzīvotu cerības drošās / Un laimības ielejās košās” (210) – tā izteikta raksturīga Veidenbauma ilgošanās pēc bērnības harmoniskuma un cerībām, pēc bērna naivās un vienlaikus patiesās ticības optimistiskai un humānai dzīvei. Hipotētiski var izteikt domu, ka Veidenbauma romantisko ilgošanos pēc ideālas pasaules, viņa vēlmi cilvēkā saskatīt kaut ko vairāk par kauzālu pakļaušanos materiālās realitātes prasībām, šo ilgošanās fenomenu, kaut arī varbūt netieši, tomēr rosinājusi arī viņa tēva un vectēva hērnhūtiskie ētiskie principi, hērnhūtiskās sirds šķīstības morālās pilnības alkas, kuras dzejnieks, kā liecina atsevišķi dzejoļi, piemēram, izjuta savā bērnībā.

Trešais par Veidenbauma romantismu signalizējošs faktors ir viena no vēlinājā romantismā prevalējošām kategorijām – dzejniekam tik raksturīgā nerimstošā smeldze par pasaules un cilvēka nepilnībām un negācijām, kas tomēr nenogrimst “pasaules sāpju” neremdināmajā bezcerīgumā, ka gandrīz neko nav iespējams mainīt vai labot. Smeldze nav raksturīga nedz agrīnajam romantismam, nedz

Heidelbergas nacionālajam romantismam. Smeldze romantismā ienāk tā norieta periodā, proti, vēlinajā romantismā. Mūsu dzejnieks daļā savas dzejas uz pasauli skatās kā tipisks vēlinais romantiķis, kura sirds jūt tikai (pieņemsim, ka arī šis “tikai” ir romantiķim raksturīgā hiperbolizācija, paceļot savu pārdzīvojumu maksimālistiskā intensitātē!) “ciešanas, sāpes” (215). Būtu pārsteidzīgi tās vienādot ar romantiķu “pasaules sāpēm”, Veidenbauma gadījumā korektāk būtu runāt par tādu negatīvo pārdzīvojumu kompleksu, kas tuvs sāpīgai bezspēcībai un izmisumam. Dzejnieka rūgtums par to, ka “Sirdij tik žēli, tik žēli” par to, ka tagadnes “aukstajā [Veidenbaumam zīmīgs epitets!] gaismā” (210) nav iespējama atgriešanās pie pagātnes harmoniskuma un ticības humānismam, kas elēģiskā tonalitātē caurstrāvo vēl citus viņa dzejoļus, liecina par viņa dzejas tuvību tā sauktajām romantiskajām mijkrēšļa noskaņām, kas izpaužas ne vien Heines, bet arī Veidenbauma atdeļoto sociāli tendēto krievu vēliņo romantiķu elēģiķu Nikolaja Kuročkina, Dmitrija Minajeva, V. Deļnova dzejā, tā veidojot sabalsošanos ar vēliņā romantisma zīmīgām izpausmēm.

Ceturtkārt, Veidenbauma dzejā raksturīga ir likteņa kategorija. Liktenis romantiķiem ir raksturīga pasaules sašķeltības un divpasaulības izpausme, kas lielākoties viņus noved pesimismā. Likteņa, fatālisma, sociāla un bioloģiska determinisma pieņemšana un respektēšana daudzus romantiķus aizveda traģisma nolemtībā un izmisumā. Likteņa nepārspējamības izjūta ir izteikti raksturīga vēliņo romantiķu apziņas izpausme. Liktenis vēliņajiem romantiķiem ir neizprotams. Veidenbaums likteni nosauc par ļaunvēliģu (250), par tādu, kas rada grūtības (209). Veidenbaums uzsver likteņa varu, it īpaši indivīda fiziskās nolemtības, proti, nāves priekšā. Taču likteņa apzināšanās vēliņajiem romantiķiem eksistē arī kā cīņa starp patiesību un meliem, starp labo un ļauno, vispārinot to arī kā cīņu starp galīguma un bezgalīguma pasauli, šīm divām raksturīgām romantiskās fluktuācijas polaritātēm un antagonismiem. Likteņa determinisma izjūtā Veidenbauma lirikas “es” vienu no izpausmēm var definēt kā vēliņajam romantismam raksturīgo gūstekni, cietumnieku, sociālās un bioloģiskās realitātes smagajās važās iekalto, kurš, skaidri apzinoties garīgas un tikumiskas “bedres situāciju”, kādā atrodas, tomēr ar to nespēj samierināties.

Veidenbaums, kaut arī šaubīdamies un minēdams, tomēr tiecas arī uz likteņa pārspēšanu ar savas personības aktīvu dzīves stāju. Likteņa tēmas risinājumā Veidenbauma dzeja nav absolūtās pesimisma un determinisma pozīcijās. Viņa lirikas “es” likteni spēj arī pārspēt, proti, Veidenbaumam aklaiss un neizbēgamais liktenis gan ir cilvēka gara nemitīgas pašrealizācijas, nemitīgas pašpilnveidošanās pārtraucējs un noliegums, iestājoties atsevišķa indivīda fiziskajai nāvei, taču tas nespēj iznīcināt gara paveikto šajā dzīvē, un tāpēc būtisks likteņa uzvarēšanas vai vismaz stoiciskas pretstāves ierocis un veids ir svabadā gara morāli humānistiska, sociāli kritiska un ikdienišķi aktīva savu ideālu apliecināšana. Vēliņais romantisms kā padošanās fenomens Veidenbauma aktīvajai un pasionārajai dabai nav pieņemams. Tā ir cilvēka kapitulācija, cilvēka pašcieņas pazemošanas atzišana, sakāves atzišana. Un Veidenbaums nav kapitulants – viņš meklē izeju no bedres situācijas, no vēliņa romantisma determiniskajām izjūtām un fatālisma akceptēšanas.

Kaut arī laimību sirds kāro velti, kaut arī mirstīgais ir šķirts no saulainām lējām un ik dienas plūst asins un sviedri (207), Veidenbaumam ir kāds atbalsta

punkts, kas paliek svešs daudziem vēlinajiem romantiķiem. Un šis atbalsta punkts ir dzejnieka paša stiprā griba, viņa mentālā ticība savā gara pasaulē nepadoties, bet apliecināt labo un cildeno sevis pašpiepildīšanā vienlaikus ar nomācošo apziņu, ka ētiski tukšais un liekulīgais laikmets un cilvēka bioloģiskā nolemtība tam visam pretojas, to visu ignorē un noliedz. Svabadā gara aicinājums un dzīves humanizēšanas alkas Veidenbaumam ir stiprākas par izmisumu un fatālismu. Jo Veidenbaumam tomēr ir arī romantiskajam stoicismam raksturīgā pašpietiekamā apziņa: “Mums augstāks mērķis aiz zvaigznēm ir spraušs, / Kaut šaubās un šaubīsies cilvēka prāts” un “Mums jādzīvo, jātic, ka nemirstīgs gars, / Ka ziedēs pēc nāves vēl pavasars” (270). Tāpat viņa dzejā ieskanas arī, kaut negaidīti, pārlicība par kādas pārreālas augstākas substances esamību, jo “Cilvēka likteņa drūmajos viņšos / Valda **bez rimšanas** [izcēlums mans – V. V.] dievības gars” (272). Un tikpat svarīgs “sirdī ir spožums no mūžības gara” (274).

Veidenbauma lirikas “es” saistīt tikai ar vēlino romantismu neļauj arī tas, ka šis romantiskais gūsteknis, skaidri apzinoties garīgas un tikumiskas “bedres situāciju”, kādā atrodas, tomēr ar to nespēj samierināties – viņš sacelšas pret to protestā un dumpī, ienīst šo konformisma, aprobežotības, padevības un netaisnību pasauli un – likumsakarīgi! – alkst pēc cilvēka gara potencēm un bezgalīgām iespējām, sociālam humānismam un cilvēciskam empātiskumam atbilstošām dzīves perspektīvām. Taču sabiedrības aprobežotība un cilvēka bioloģiskā determinētība, nāves nemītīgā esamība tam visam traucē, ierobežo romantiskā gara aktivitātes un taisnības alcēja humānistiskās perspektīvas, un šo antagonisko polaritāšu apzināšanās un nenovēršamība Veidenbauma lirikas varoni nereti iedzen izmisuma (taču ne pesimisma!) smeldzē.

Pretstatā izmisumam un likteņa respektēšanai Veidenbauma lirikā pastāv arī kaut kas tāds, kas izteikti pretojas tās “ieslodzīšanai” tikai vēlinā romantisma determiniskajā pasaules izjūtā. Un tas ir baironiskajam romantismam raksturīgais sacelšanās aicinājums, ētiski nepieņemamās, morāli izkurtējušās un melīgās pasaules kritikas un pat noārdīšanas, revolucionāras iznīcināšanas, dumpja motīvs, kuru pārlietu absolutizēja socioloģiskie Veidenbauma dzejas interpretētāji, dēvēdami to par revolucionārā un aktīvā romantisma izpausmēm. Veidenbauma emocionāli nospriegotā psihostruktūra, viņa personības iekšēja prasība pēc visaugstākā, sociālās netaisnības nosodījums, cilvēka aprobežotības un liekulības nosodījums pilnībā atbilst klasiskajam romantiskā protestētāja un dumpinieka tipāžam, kādu mēs zinām ne tikai no Heinriha Heines dzejas un prozas, bet arī no Džordža Gordona Bairona un Mihaila Ļermontova dzejas un liroepikas. Šis mantojums Veidenbauma dzejā atklājas viņa satīrā un ironijā kā vēlinajam romantismam raksturīgā personības nepadošanās un protests, kas dažos viņa dzejoļos izpaužas kā svabadā gara modināšanas aicinājums. Šādas ievirzes Aspazijas, Raiņa, Jāņa Akuratera lirikā saista ar romantiskā mesianisma tendencēm, ar voluntāro romantismu. Manuprāt, arī Veidenbauma lirika tās emocionāli kāpinātajās satīriskajās un protesta intonācijās iekļaujama romantiskā protesta un romantiskā cīņas aicinājuma, nepadošanās, bet konsekventas rīcības programmā.

Valdis Ķikāns norādījis uz Eduarda Veidenbauma dzejas eksistenciālistisko tendenci, pamatoti uzsvērdams tipiski eksistenciālistisku motīvu, piemēram, cilvēka mūža nolemtību, un absurdās pasaules akcentu klātesamību dzejnieka

lirikā. Un tikpat pamatoti, turpinot Ķikāna pozicionēšanos, varētu manipulēt, rosinot Veidenbauma liriku iekļaut ekspresionisma pasaules izjūtai raksturīgos logātos. Taču tā būtu mūsu lirikas meklējumu un īpatnību priekšlaicīga modernizēšana, tiecoties “atklāt” un literatūrvēsturiski nekorekti uzsvērt, ka mūsu rakstnieki ir gaišredzīgi un mistisku priekšnojautu pārņēmti Eiropas kultūrprocesu vēlāku posmu priekšvēstneši. Krietni auglīgāk un zinātniski korektāk būtu mūsu 19./20. gadsimta mijas liriku uztvert kā Eiropas 19. gadsimta kultūras zīmīgu tendenču atbalsošanos ievērojamāko latviešu dzejnieku lirikā, to skaitā arī Veidenbauma lirikā. Šādas pārlicības mudināts un rosināts, esmu piedāvājis viņa lirikas skatījumu caur romantisma ideju prizmu.

Protams, mana versija par Veidenbauma dzejas romantismu it tikpat tendencioza, cik tendenciozi ir mēģinājumi un pozicionēšanās, “ieliekot” to reālisma vai eksistenciālisma logātā. Zinātniski auglīgāk būtu Veidenbauma liriku skatīt un interpretēt kā komplicētu dažādu 19. gadsimta virzienu, to skaitā arī reālisma un naturālisma, ietekmētu un rosinātu virzienu plurālismu un varbūt pat polifoniju, kurā viena no noteicošajām un filozofiski stimulējošākām ierosmēm nāk arī no romantisma. Izsakoties vēl konkrētāk, pārsvarā no vēlinā romantisma idejām un pasaules izjūtas. Šāda manis piedāvātā Veidenbauma dzejas skatījuma virzienu aspektā metodoloģiska pozicionēšanās ļauj, no vienas puses, izvairīties no viņa lirikas vulgārsocioloģizēšanas, kas galvenokārt proponēta Andreja Upīša un Alfona Vilsona koncepcijās, bet, no otras puses, ļauj viņa 19. gadsimta 80./90. gadu mijā rakstīto liriku uzskatīt par vēl neesošā eksistenciālisma priekšvēstnesi, kā to ir proponējis Valdis Ķikāns.

Nobeigumā atbilde uz manas versijas virsrakstā izteikto apgalvojumu par Veidenbaumu dzejas nabassaiti ar romantismu. Viens no galvenajiem dzejnieka antagonismiem ir saistīts ar laika kategoriju, proti, ar pagātnes ilūzijām, t. i., viņa bērnības priekšstatiem par dzīvi un cilvēka iespējām kā par potenciāli harmonisku un optimistisku pasaules izjūtu, par cerību un ticības nākotnei izjūtām kā laimes un ideāla laiku, kam savukārt totālā pretstatījumā ir tagadnes rūgtas personīgās pieredzes, prāta un zināšanu radītā vilšanās bērnībā bijušos nenasniedzamajos humānajos ideālos. Šos bērnības laikā dziedētos optimistiskos un dziļi humānos dzejnieka ideālus, ticību šiem ideāliem, manuprāt, impulsējis kāds būtisks faktors. Tas ir dzejnieka vectēva (it īpaši) un tēva ētisko kritēriju noturīga sakņošanās hernhūtiskajā cilvēku solidaritātes apziņā un sirsnības pilnā empātiskumā, ticībā cilvēka emocionālo pārdzīvojumu sakralitātei, ticībā cilvēka tikumiskas morālās rīcības nozīmīgumam. Faktiski pastarpināti šo ticību morālo ideālu nozīmīgumam tipoloģiski var saistīt ar romantiskā piētisma noskaņām un vērtībām, kas vācu literatūrā ietekmējušas agrīno romantiķi Novālisu, bet mūsu lirikā – Kārli Skalbi un daļēji arī Frici Bārdu. Veidenbauma personībā šis asais antagonisms starp bērnības un agrās jaunības ideāliem un tagadnē kritiska prāta vēroto realitāti, starp “toreiz, pagātnē” un “realitātē tagadnē” esošo hipotētiski vedina domāt par romantiķa apziņai nereti raksturīgo ticību idealizēto bērnību daudz maz racionāli sabalansēt ar tagadni, kurā ideāla spožums tiek nemitīgi aktualizēts un pārbaudīts.

Uzsvērsim vēl kādu būtisku lietu – Veidenbauma dzeja nav “noapaļota” konceptuāli kādā stingrā un pārlicinošā virzienu sistēmā, Veidenbauma dzeja,

būdama lielākoties spontāna, meklē patiesību, galīgo atziņu, tāpēc viņa dzejoļi nav uztverami kā kaut kā izkristalizēšanās rezultāts, bet gan kā meklējošas dvēseles ekspromti, mirklīgi uzzibsnījumi, mirklīgas atklāsmes, kuru intertekstuālā cilme un izjūtu tipoloģiskas paralēles un sasaucis pieļauj viņa dzejas “lasījumu” arī romantismam atbilstošās kategorijās kā latviešu romantiskās apziņas aktualizēšanos laikā, kad patriarhāli kristīgā un humānistiskā pasaules izjūta Latvijā piedzīvo pirmo lielo krīzi.

The romantic umbilical cord in Eduards Veidenbaums's poetry: some observations and reflections

Viesturs Vecgrāvis

The article is aimed at decoding the lyrics of Eduards Veidenbaums in the context of sentiments of late Romanticism and sharp romantic binarism (antagonism). Thus, the prevailing opinion in the history of Latvian literature and research on Veidenbaums's work claiming that the poet's lyrics should be included in the paradigm of Realism poetics and Realism is contested. It is emphasised that Veidenbaums's lyrics, in addition to realistic imagery and realistic conflicts rooted in reality contains also striking and divisive sentiments of the world and human ideals as typologically significant categories that characterise late Romanticism. It should also be mentioned that the vocabulary of late Romanticism often accepts realistic imagery.

Veidenbaums's lyrical “I” is interpreted as a romantic prisoner who emphasises the separation of the aspirations and ethical principles of the human spirit from real existence, which is dominated by the materialistic, the selfish, the evil and the mendacious. The consciousness of the captive and the sense of captivity typical of late Romanticism, the sense of mental and moral cage, the sense of limitations of human self-realization, which is one of Veidenbaums's fundamental feelings of his lyrical “I”, is contrasted with the romantic pathos of rebellion, the call for social struggle and the satirical view on the real existence of the modern man. The inevitability of the fluctuating fate characteristic of the poet's lyricism, including death and biological determinism, has also been interpreted within the framework of late Romanticism. As a psychologically compensating and optimistic contrast to the pain and despair of the poet's lyrical self, experiencing the imperfections and limitations of man and the world, the exaltation of the motions of the individual's free spirit and will are emphasised, bringing such a lyrical “I” closer to the status of a romantic rebel. The idealisation of the child and childhood characteristic of Romanticism is also accentuated in Veidenbaums's poetry as an antagonistic contrast of the happy past to the limitations of the present, evil, injustice and anti-humanism.

Keywords: late Romanticism, antagonism, longing, romantic captivity, destiny, satire and rebellion.